

**Pr. conf. univ. dr. Lucian Vasile Petroaia,
Facultatea de Istorie, Filosofie și Teologie,
a Universității „Dunărea de Jos” din Galați**

**PREOCUPĂRI LITURGICE
ÎN CORESPONDENȚA EDITĂ
A EPISCOPULUI MELCHISEDEC ȘTEFĂNESCU**

Abstract: *In Romanian Orthodoxy, the 19th century was dominated by several figures of hierarchs with pregnant theological and scientific concerns, among which the personality of Bishop Melchisedec Stefanescu is outstanding. Much has been written about this hierarch of the Lower Danube and Roman in recent decades, with a predilection for his spiritual life, his liturgical, missionary, and pastoral ministry, and his theological and historical work. The present study is occasioned by the appearance of two volumes of correspondence of the great hierarch with personalities of his time, published by the Archdiocese of the Lower Danube. The liturgical aspects that I try to highlight in the following pages reveal a hierarch who was concerned with seminary theological education. The liturgical aspects that I try to highlight in the following pages reveal a hierarch who was concerned with seminary theological education (for which he personally and completely wrote or translated the first systematic manuals), fascinated by liturgical worship (to the enrichment of which he contributed with proposals for church books translated into Romanian and Latin) and attentive to the godliness of the people (to which he almost brought competent hagiographic research). To these must be added his brilliance in what is meant by “ecclesial polity”, that is, fidelity to universal Orthodoxy in general, and his tenacious struggle, with doctrinal, canonical, and traditional arguments, for the affirmation of Romanian Orthodoxy. From all of them one can see the scientific intuition and prophetic vision of this hierarch, to whom we of today are so indebted.*

Keywords: *Orthodox Church, hierarch, liturgical worship, theological education, spiritual life.*

Preliminarii

În Ortodoxia românească, secolul al XIX-lea a fost dominat de câteva chipuri de ierarhi cu pregnante preocupări teologice și științifice, dintre care se detașează personalitatea episcopului Melchisedec Ștefănescu. Despre acest ierarh, păstor al Dunării de Jos și al Romanului, s-a scris mult în ultimele decenii, cu predilecție despre viața sa duhovnicească, despre slujirea sa liturgică, misionară și pastorală și despre opera sa teologică și istorică. Studiul de față este prilejuit de apariția, în Editura Arhiepiscopiei Dunării de Jos, la finalul anului 2023, a unei lucrări în două volume de corespondență a marelui ierarh cu personalități ale vremii sale.

Aspectele liturgice pe care încerc să le evidențiez în paginile ce urmează relevă un ierarh fascinat de cultul liturgic (la înfrumusețarea căruia contribuie cu propuneri de cărți bisericești transpuse în limba română și cu slovă latină), atent la evlavia poporului (căruia îi aduce aproape cercetări aghiografice competente) și preocupat de învățământul teologic seminarial (pentru care redactează personal și complet sau traduce primele manuale sistematice). La acestea se adaugă marea sa iscusință în ceea ce înseamnă „politichia eclesială”, prin aceasta înțelegând mai întâi fidelitatea față de Ortodoxia universală, în general, apoi lupta sa tenace, cu argumente doctrinare, canonice și tradiționale pentru afirmarea Ortodoxiei românești în cadrul creștinismului universal în secolul ce a urmat epocii iluministe, adică într-o perioadă în care forțe locale și globale începeau conlucrarea la diminuarea relevanței mesajului creștin în lume. Din toate se observă cultura complexă, probitatea științifică și viziunea profetică și viața de sobrietate monahală și cuvioșie duhovnicească ale acestui ierarh, căruia noi, cei din prezent, îi suntem atât de datori.

1. O valoroasă apariție editorială, motivație pentru studiul de față

Primăvara anului 2024 a prilejuit istoricilor și cercetătorilor pasionați de viața și activitatea episcopului Melchisedec Ștefănescu o bucurie împlinitoare: lansarea și publicitatea unei lucrări de certă valoare, realizată direct sau indirect de luminatul ierarh al Dunării de

Jos și apoi al Romanului. Este vorba de dublul volum așezat sub titlul „Episcop Melchisedec Ștefănescu, *Epistole. Făclii luminoase ale apostolatului epistolar*” (vol I: 1845, august, 24 – 1879, februarie 22 – 608 pp.; vol. II: 1879, februarie 27 – 1932, martie, 15 – 536 pp.). Cele două volume, însumând 1.144 de pagini și cuprinzând 529 de documente, cele mai multe scrise de episcopul Melchisedec sau avându-l pe acesta drept destinatar, altele avându-l ca subiect de discuție între corespondenți, sunt rezultatul trudei de identificare, colecționare, colacionare, cronologizare, traducere (împreună cu echipa indicată la colofon) și adnotare, întreprinsă cu multă seriozitate și acrivie, pe parcursul mai multor ani, de cunoscutul istoric și cercetător gălățean, părintele Eugen Drăgoi.

În chip special trebuie apreciată aici uriașa muncă a autorului proiectului, de realizare a notelor de subsol (în număr impresionant: 716 în vol. I și 511 în vol. II!), care aduc cititorului mai mult sau mai puțin avizat lămuririle necesare pentru mai-buna cunoaștere a unor personalități ale timpului, facilitează înțelegerea mecanismelor de funcționare a unor instituții eclesiale sau civile, din trecut sau din prezent, oferă detalii inedite despre evenimente și situații istorice; prin unele dintre aceste note se face corectarea unor erori pe care diverși autori le-au emis, anterior, în legătură cu diverse aspecte legate de temă.

Pe același nivel de importanță științifică și realizate cu aceeași mare migală se află alte șapte contribuții ale părintelui Eugen Drăgoi, ce dau lucrării un profil științific de înaltă clasă:

- un „Tabel cronologic”, care sintetizează viața și lucrarea episcopului Melchisedec și consemnează atent și toate evenimentele importante postume, referitoare la biografia și opera acestuia, până în anul 2023 (vol. II, pp. 404-462);

- un „Glosar”, care facilitează înțelegerea unor arhaisme, regionalisme sau a altor licențe lexicale care au circulat în epocă (vol. II, pp. 463-468);

- o „Bibliografie”, ce conține volumele, studiile și articolele cele mai importante închinat episcopului Melchisedec, în mijlocul căreia, la litera „M” sunt indicate și cărțile care alcătuiesc opera ierarhului, în ediții princeps sau în republicări (vol. II, pp. 469-489);

– un „Indice onomastic“ și un „Indice toponimic“ (vol. II, pp. 500-519, respectiv pp. 520-530), adevărați „ghizi de orientare“ în câmpul lucrării, atât de amplă și densă în informații;

– o listă de „Sigle bibliografice“ și una de „Abrevieri“ (vol. II, pp. 490-497, respectiv pp. 498-499), necesare înțelegerii unor însemne convenționale utilizate în corpusul lucrării.

Dacă ar fi unite într-o lucrare distinctă, cele 1227 note de subsol și cele șapte contribuții exclusive ale părintelui Drăgoi, amintite mai sus, ar putea lesne alcătui o „Micro-enciclopedie Melchisedec“!

Cuvântul de binecuvântare al ÎPS Arhiepiscop dr. Casian al Dunării de Jos, care își alimentează genericul din adresările Sfântului Apostol Pavel către ucenicul său Timotei și către prima comunitate creștină din Tesalonic, formulat astfel: „*«Ține dreptarul» acesta, «fie prin cuvânt, fie prin epistola noastră» (2 Tim 1:13; 2 Tes 2:15)*“ subliniază importanța acestei lucrări:

„[...] Iată-ne, la două secole de la nașterea ierarhului pomenit, în fața unei reveniri necesare și interesante, și anume republicarea în volum a unora din epistolele sale sau a răspunsurilor celor ce au fost într-o permanentă comunicare cu o personalitate emblematică a istoriei noastre, a românilor [...] Este extrem de importantă observația faptului că ierarhul Melchisedec a cultivat cu o pasiune incredibilă comunicarea prin epistole, în care a așezat tot ceea ce este mai util omului lui Dumnezeu «sub vremei», în Biserică și în lumea de aproape și de departe, în care ne este dat să trăim, să mărturisim și să contribuim după puteri, la mai binele comunitar! [...]”¹.

După binecuvântarea chiriarhală, în studiul introductiv intitulat „*Episcopul Melchisedec Ștefănescu – epistolar jubiliar*“, cu care deschide primul volum, părintele Eugen Drăgoi precizează că acest proiect este închinat ierarhului evocat cu prilejul împlinirii a 200 de ani de la naștere, considerându-l pe acesta drept „cel mai important ierarh al Bisericii Ortodoxe Române din secolul al XIX-lea”².

1. † CASIAN AL DUNĂRII DE JOS, „*«Ține dreptarul» acesta «fie prin cuvânt, fie prin epistola noastră» (2 Tim 1:13; 2 Tes 2:15)*“, în: Episcop Melchisedec ȘTEFĂNESCU, *Epistole. Făclii luminoase ale apostolatului epistolar*, Editura Arhiepiscopiei Dunării de Jos, Galați, 2023, vol. I, p. IV.

2. Pr. Eugen DRĂGOI, „*Episcopul Melchisedec Ștefănescu – epistolar jubiliar*“, în: Episcop Melchisedec ȘTEFĂNESCU, *Epistole...*, vol. I, p. 5. Pentru simplificarea citării

Din acest studiu, cititorul înțelege că, în fondul ei, strădania părintelui Drăgoi constă în adunarea laolaltă, în aceste două volume, a întregii corespondențe editate de episcopul Melchisedec Ștefănescu³. Reușita din volumele despre care se face vorbire vine după mai bine de un secol de încercări similare, realizate atunci parțial, deși au aparținut unor oameni de cultură și cercetători reprezentativi, precum: Ioan Calinderu, Petre Partenie, Constantin C. Diculescu, Veniamin Pocitan Bârlădeanu, pr. Nicolae M. Popescu, pr. Scarlat Porcescu, pr. Paul Mihail, pr. Gabriel Cocora, Iulian Marcel Ciubotaru⁴ și alții. Rânduiala Proniei, legătura duhovnicească, peste timp, a părintelui Drăgoi cu ierarhul pomenit și pasiunea cercetării sale despre acela au generat reușita de care beneficiem acum toți cei interesați de subiect.

Din punct de vedere tematic, bogata corespondență epistolară din cele două volume a fost clasificată de părintele cercetător Drăgoi pe coordonatele „științifică, literară, istorică, familială, instituțională, evenimentială”⁵, relevând astfel complexitatea preocupărilor ierarhului despre care se face vorbire. Cât despre corespondenții care își leagă numele de această elaborată operă epistolară, ei aparțin, desigur, în primul rând lumii bisericești, românești și panortodoxe, eșichierului politic al vremii și culturii românești și universale, semnatarii fiind ierarhi, academicieni, profesori, preoți, monahi sau simpli credincioși.

Nu în ultimul rând, se cuvine a se aminti faptul că acest proiect, care se aliniază celor mai de seamă publicații cu care Editura Arhiepiscopiei Dunării de Jos s-a onorat în ultimele trei decenii și jumătate, este așezat sub patronajul științific al Centrului de Studii Dunărene

celor două volume ale lucrării la care voi face referire în studiul de față, voi folosi forma prescurtată: Episcop Melchisedec ȘTEFĂNESCU, *Epistole...*, vol. xxx, p. xxx, cu precizare corectă a volumului (I sau II) și cu indicarea paginii / paginilor de unde provine citatul.

3. În legătură cu partea inedită (nepublicată până acum) a corespondenței episcopului Melchisedec, aflată în arhive, părintele Drăgoi apreciază că ar putea constitui baza unei cercetări similare care s-ar finaliza cu mai multe volume asemănătoare celor de față.

4. Despre strădaniile acestor cercetători, părintele Eugen Drăgoi oferă date și detalii în: Episcop Melchisedec ȘTEFĂNESCU, *Epistole...*, vol. I, pp. 11-20.

5. Pr. E. DRĂGOI, „Episcopul Melchisedec Ștefănescu – epistolar jubiliar”, în: Episcop Melchisedec ȘTEFĂNESCU, *Epistole...*, vol. I, p. 23.

„Episcop Melchisedec Ștefănescu“ al Academiei Române, prezidat de Chiriarhul Dunării de Jos, ÎPS prof. univ. dr. Casian Crăciun și dirigit de laboriosul și fecundul istoric prof. univ. dr. Ionel Cândea, membru corespondent al Academiei Române. Despre această primă lucrare reprezentativă de sub egida nou-înființatului centru brăilean de cercetare, ÎPS Arhiepiscop Casian al Dunării de Jos se exprimă, în „predoslovie“ sa la lucrarea de față, astfel:

„[...] Epistolele reasezate în hlamida proaspătă a tiparului, la două secole de la nașterea «apostolului» Dunării de Jos, Episcopul Melchisedec Ștefănescu, prin cele două tomuri, se constituie în lespezi solide la temelia noii izbânzi spiritual-culturale: Centrul de Studii Dunărene al Academiei Române, de la Brăila, ce-i poartă nu doar numele, ci, mai ales, demnitatea Păstorului, care dăinuie și în Academie și în Arhiepiscopie prin luminoasa ei iubire de viitorime în Hristos, în Biserică și în Patrie!“⁶.

Cele două volume au fost lansate la Așezământul cultural-filantropic „Sfântul Ierarh Ioan Gură de Aur“ al parohiei „Înălțarea Domnului“ din Galați, în ziua de 26 martie 2024, evenimentul fiind prezidat de ÎPS Arhiepiscop Casian al Dunării de Jos și împodobit cu participarea unor intelectuali de marcă ai urbei și ai zonei. Prin intermediul TV Trinitas, mediul intelectual și de cercetare istorică din țară a putut lua act de una dintre cele mai reprezentative publicații dedicate episcopului Melchisedec Ștefănescu în ultimul veac, după cum cei prezenți la lansare au putut deduce din alocuțiunea de deschidere și prezentare generală, susținută de părintele Eugen Drăgoi cu acel prilej.

În cuvântul său, ÎPS Părinte Arhiepiscop Casian, succesorul indirect al lui Melchisedec în tronul ierarhic al Dunării de Jos, s-a referit la titlul lucrării, al cărui „naș“ este chiar ÎPS Sa, și care se dorește o atragere a atenției cititorului asupra dorinței de reînviere, astăzi (în era e-Book-ului și a scrisului schematizat și agramat de pe rețelele de socializare pe Internet!), a genului epistolar, clasic și nemuritor. Corespondența publicată în două volume, a spus ÎPS Chiriarh cu acel prilej, arată un episcop Melchisedec – rod al unei sinteze rafinate între „duhul

6. † CASIAN AL DUNĂRII DE JOS, „«Ține dreptarul» acesta...“, în: Episcop Melchisedec ȘTEFĂNESCU, *Epistole....*, vol. I, p. VII.

ortodox pur și cultura europeană de secol XIX, trăirea duhovnicească și știință, mistica înaltă (de factură paisiană) și realismul vieții”.

În rezonanță cu ÎPS Sa, la lansare au avut luări de cuvânt, din partea Facultății de Istorie, Filosofie și Teologie a Universității „Dunărea de Jos”, dl. prof. univ. dr. George Enache (care a așezat personalitatea episcopului Melchisedec în contextul cultural și spiritual, european și românesc al epocii) și semnatarul acestui studiu (care a prezentat chipul, personalitatea și opera episcopului Melchisedec în procesul lor de permanentizare prin ucenici – ierarhi, monahi, preoți și profesori de teologie –, în interiorul memoriei vii a Bisericii noastre Ortodoxe, care își pomeneste consecvent sfinții, slujitorii, eroii, ctitorii și credincioșii).

2. Preocupări liturgice în corespondența edită a Episcopului Melchisedec Ștefănescu

Subcapitolul anterior se constituie, așadar, într-o motivație perfectă pentru studiul aprofundat, tematizat, al acestor scrisori, care îl descoperă pe episcopul Melchisedec din multe unghiuri de vedere și îi luminează chipul (pe nedrept umilit de unii în timpul său ori uitat de alții imediat după trecerea sa la cele veșnice!) cu luminile recunoștinței și ale cinstirii noastre, ale celor de astăzi, care îi recunoaștem locul de cinste pe care îl are în viața Bisericii, și pe care, dealtfel, nu l-a părăsit niciodată.

Între temele care sunt ușor identificabile în corespondența despre care se face vorbire, se evidențiază un anumit tip de preocupări, asupra cărora voi face câteva sublinieri și comentarii, în cele ce urmează. Mă refer la preocupările liturgice, pe care le-a avut, pe tot parcursul vieții sale, acest episcop, bun teolog, hăruiat slujitor, adânc trăitor și apărător al cultului ortodox în timpuri de schimbări și reasezări, spirit pastoral și misionar cu viziune profetică, o personalitate care și-a depășit cu mult timpul său revolut.

2.1. Preocupări privind Sfânta Liturghie. Slujitor râvnitor al Sfintei Liturghii, Melchisedec s-a angajat într-o lucrare dificilă, și anume actualizarea textului rugăciunilor acesteia, în consonanță cu spiritul epocii lui, militând și reușind transpunerea textului din slova slavonă

în literă latină. Această întreprindere, pe care o realizează personal, o publică într-o carte a sa puțin cunoscută, puțin studiată până în prezent și mai deloc citată în literatura liturgică românească: *Oratorii coprindeându Orațiunile și Rugele ce adresează lui D-Deu Crestinii Orthodoxi, combinat în modul acesta de Melkisedek*, tipărită la București, în 1869⁷. În această carte, într-un corpus distinct (pp. 203-311) autorul a cuprins: rânduiala închinării preotului înainte de înveșmântare (pp. 203-206), ritualul înveșmântării (pp. 206-210), rânduiala Proscomidiei (pp. 211-228) și rânduiala propriu-zisă a Liturghiei (pp. 228-311).

În legătură cu acest *Oratoriu*, autorul îi scrie în două rânduri lui Vasile Mandinescu:

„[...] a plăcut Măriei Sale și vrea să o tipărească într-un mod foarte elegant și înfrumusețat cu mai multe gravuri de mănăstiri și biserici din România, din Albumul Măriei Sale [...]”⁸,

„[...] Am spus lui Ioanide, librarul, să trimită la Episcopie un număr de *Oratorii*, spre desfacere. Până acum s-a pus în vânzare numai ediția populară, cu un preț foarte mic-2 lei noi. Cele două ediții de lux sunt scumpe: 35 lei noi. Deosebirea este în calitatea hârtiei și în luxura chenarelor [...]”⁹.

7. Un studiu detaliat asupra acestei cărți, cu analiza atentă a textului și rânduiei Sfintei Liturghii în varianta propusă de episcopul Melchisedec, la pr. Lucian PETROAIA, *Contribuția episcopului Melchisedec Ștefănescu la îmbogățirea patrimoniului liturgic românesc*, în: *Teologie și educație la Dunărea de Jos*, vol. 9, *Analele Universității „Dunărea de Jos”*, fasc. XVI, Editura Arhiepiscopiei Dunării de Jos, Galați, 2010, pp. 401-444.

8. Scrisoare a episcopului Melchisedec către Vasile Mandinescu (20 octombrie 1868), în: Episcop Melchisedec ȘTEFĂNESCU, *Epistole...*, vol. I, p. 196.

9. Scrisoare a episcopului Melchisedec către Vasile Mandinescu (2 decembrie 1869), în: Episcop Melchisedec ȘTEFĂNESCU, *Epistole...*, vol. I, p. 237. Se pare că lucrarea a cunoscut trei tiraje: două limitate, de lux, și altul de masă. Primul tiraj, tipărit probabil în două serii, destinat ierarhilor români, personalităților politice și culturale ale timpului și, desigur, membrilor Academiei Române este realizat în condiții grafice excepționale, filele fiind ornamentate cu foiță de aur, exemplarele legate în piele și pe o hârtie de calitate superioară. Al treilea tiraj, deși îngrijit tipărit, nu se ridică la nivelul grafic ale primelor două. La Biblioteca „V. A Urechia” din Galați am cercetat două exemplare diferite, înregistrate sub numere diferite (324.517 – G, respectiv II. 40.135) și care corespund prezentării distincte pe care autorul lor o face mai sus.

Deși în prefața cărții autorul arată prin ce lucrarea sa este novatoare¹⁰, *Oratoriul* nu a fost deloc bine primit, iar „Liturghia lui Melchisedec”, așa cum numește Nicolae Iorga încercarea despre care vorbim aici, nu a fost slujită decât de autorul ei¹¹. Totuși, temerarul episcop a reușit ceva esențial: textul Liturghiei din 1869 a pregătit un moment esențial în istoria cultului liturgic românesc – tipărirea integrală, în 1887, a primului *Liturghier* cu litere latine¹².

2.2. *Preocupări privind Sfintele Taine.* După cum se observă în corespondența sa, redactarea unei *Rânduielei a Sfântului Mir* l-a preocupat mulți ani (dinainte de 1868 și până spre 1885), întrucât sfințirea Mirului în Biserica noastră trebuia să devină mărturia autocefaliei depline a

Despre această problemă, a se vedea și pr. Paul MIHAIL, „Din corespondența episcopului Melchisedec”, în *Biserica Ortodoxă Română*, LXXVII (1959), nr. 5-6, p. 532.

10. „[...] progresul făcut în cultura limbei este timpul a se aplica și la literatura bisericească [...] M-amu încercat a traduce rugăciunile într-o limbă precât s-a putut mai cultă, a da espresiunilor și prin ele ideelor, mai multă claritate, esactitate și precisitate decât în traducțiunile anterioare, a înlătura pleonasmurile inutile, archaismii neestetici și barbari [...]” - Episcop Melchisedec ȘTEFĂNESCU, „Prefață”, în: *Oratoriu...*, pp. VII-VIII.

11. „[...] *Oratoriul* nu a reușit să se impună sub niciuna din formele și conținutul de carte liturgică pe care îl are. Prima piedică a fost stilul limbii în care este înveșmântat textul. Conștient că face muncă de pionierat, numindu-și lucrarea «precursorele noiei literaturae bisericesci», Melchisedec își asumă acest risc, al unei limbi române liturgice noi, foarte încărcată de latinisme, neîmbisericită [...]. Acest lucru arăta lucrarea prea novatoare și susceptibilă de a fi privită, de către unii puritani ortodocși ai timpului, ca un «cal troian» deschis intrării unor tradiții noi și străine, în cultul Bisericii noastre. Nu se cunoaște nicio prezentare a *Oratoriului* în presa timpului, așa cum se întâmplase cu alte lucrări ale sale, iar această tăcere este foarte...grăitoare. Conservatorismul liturgic filoslav din Moldova își juca încă, necruțător, rolul. Dar revenirea la slova latină nu era altceva decât revenirea la scrisul de dinainte de Alexandru cel Bun, când și în cancelaria domnească și în bisericile moldave se scria cu caractere latine. Primul ierarh român care face pasul hotărâtor nu către «modernizare», ci către normalizare și revenirea la obârșii a limbii liturgice românești autentice, este Melchisedec Ștefănescu” - pr. Lucian PETROAIA, *Contribuția episcopului Melchisedec Ștefănescu la îmbogățirea patrimoniului liturgic românesc...*, pp. 415-416.

12. Pr. Lucian Vasile PETROAIA, *The Hieratikon, a Treasure of Orthodox Culture and Spirituality (2nd Edition, Revised and Updated)*, Ed. LIT VERLAG dr. W. Hopf, Münster -Berlin, 2022, p. 151.

Bisericii Ortodoxe dintre fruntariile Regatului României, la a cărei dobândire Melchisedec a lucrat din plin, el redactând studiul teologic-istoric ce stă la baza *Tomosului* de autocefalie eliberat de Patriarhia Ecumenică în 1885. În pregătirea momentului dobândirii autocefaliei, atribuțiunile oamenilor de stat și ale ierarhilor se vor fi împărțit, astfel că Melchisedec a redactat documentul *Act de răspuns către Patriarhul Ecumenic al Constantinopolului*, aprobat de Sfântul Sinod la 10 iulie 1882, iar mitropolitul Silvestru al Bucovinei a scris o broșură intitulată *Rânduiala pentru prepararea și sfințirea Mirului*, la care ierarhul romașcan, de asemenea, a contribuit cu sugestii și idei pe care le va fi dat autorului. Din acest motiv, mitropolitul de la Cernăuți își trimite elaboratul mai întâi prietenului său de la Roman, textul vădind exprimări curajoase și tari, în mod evident emaneate de mintea curajoasă a lui Melchisedec, dar exprimate în scris de un mitropolit protejat de guvernul austriac, întrucât păstorea într-o regiune românească aflată atunci în Imperiul Austro-Ungar:

„[...] cu privire la pozițiunea autocefală a Bisericei Ortodoxe din Regatul României e un postulat nedisputabil, ca Sfântul Sinod să se decidă pentru sfințirea mirului, spre a nu mai fi necesar de a cerși Sfântul Mir la Sfânta Patriarhie constantinopolitană [...]”¹³.

Asumându-și rolul de cenzor, subtil cerut prin scrisoare de mitropolitul Silvestru, episcopul Melchisedec trimite textul broșurii ministrului V. A. Urechia, subliniind că sfințirea Mirului este „un drept incontestabil al Bisericei noastre”, că trebuie pregătite toate ingredientele din vreme, trebuie găsit „un chimic bun” care să realizeze – „fără niciun zvon public” – mai întâi o simulare de preparare, în cantități mici, și că sfințirea propriu-zisă să se facă în Joia Săptămânii Sfințelor Pătimiri, în prezența ierarhilor Sfântului nostru Sinod, mitropolitul Silvestru al Bucovinei fiind rugat ca la momentul „fierberii mirului” să îl trimită pe arhimandritul Miron Călinescu, profesor și decan al Facultății de Teologie Ortodoxă din Cernăuți și vicar general al Mitropoliei Bucovinei, care avea experiența necesară¹⁴.

13. Scrisoare a arhiepiscopului Silvestru al Cernăuților către episcopul Melchisedec (13/25 ianuarie 1882), în: Episcop Melchisedec ȘTEFĂNESCU, *Epistole...*, vol. II, p. 133.

14. Scrisoare a episcopului Melchisedec adresată lui V. A. Urechia, ministrul Cultelor (9 ianuarie 1882), în: Episcop Melchisedec ȘTEFĂNESCU, *Epistole...*, vol. II,

Toate fiind pregătite, la 25 martie 1881, „în Catedrala Mitropolitană din București se sfințea Sfântul și Marele Mir – pentru prima oară – și numai de către ierarhi români”¹⁵, act canonic ce a devansat cu mai bine de patru ani proclamarea autocefaliei Bisericii noastre, la 25 aprilie 1885.

2.3. *Preocupări privind traducerea și tipărirea cărților de cult în limba română.* Episcopul Melchisedec a inițiat și un alt proiect, important, laborios și fără vreo limitare de timp: diortosirea cărților de cult. Comparativ cu spațiul eclezial greco-slav, în care textele slujbelor au rămas în limbi clasice, „moarte” (elină și slavonă), din darul lui Dumnezeu Ortodoxia românească are un mare privilegiu: toate cărțile din cultul liturgic sunt traduse în limba română vorbită și înțeleasă complet de cler și de popor. Desprinderea de elino-slavonie a însemnat, în fond, românizarea cultului, care la noi a început cu textele rotacizante, a căpătat amploare prin tipăriturile diaconului Coresi, a cuprins prin contribuția fraților Greceanu și a Sfinților Mitropoliți Simeon Ștefan, Varlaam, Dosoftei, Antim Ivireanul, Veniamin Costachi (marii și curajoșii traducători ai cărților bisericești în limba neamului nostru), continuă până în prezent și va continua prin osteneala fiecărei generații de diortositori care actualizează permanent textul, în baza unei tradiții liturgice al cărei ethos românesc nu poate fi / nu trebuie schimbat niciodată.

Clasicist, poliglot și liturg desăvârșit, luând seama la accentele aduse în cultura românească de curentul latinist al Școlii Ardelene, ca cetățean al unui stat modern care își dobândise independența politică și ca ierarh al unei Biserici pentru a cărei autocefalie se luptase ca nimeni altul, Episcopul Melchisedec formulează propuneri de diortosire a cărților de cult, necesare acelei perioade. Pentru a-și atinge obiectivul său, depășește multe împotriviri, pe care le are din partea unor grupuscule, clericale sau mirenești, filoeline sau filoslave¹⁶. Își struc-

pp. 128-131. Despre neconcordanța datelor ultimelor două scrisori, a se vedea nota editorului cu nr. 124, din vol. II, de față.

15. ***, „Rânduiala sfințirii Sfântului și Marelui Mir” – „Însemnare”, în: *Arhieraticon, adică rânduiala slujbelor săvârșite cu arhierieu*, Editura Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă al Bisericii Ortodoxe Române, București, 1993, p. 190.

16. Îndeosebi în perioada cât a slujit ca episcop la Ismail (15 ianuarie 1865-octombrie 1878), a fost nevoit să aibă mult tact pentru ca unele slujbe din programul

turează atât de bine ideile, încât acestea se transformă într-un *Proiect pentru revizuirea și editarea cărților bisericești*¹⁷. Este primul demers de acest gen din istoria Bisericii noastre, cu implicații majore pentru profilarea și dezvoltarea culturii românești, pe care autorul său l-a supus analizei și aprobării Sfântului Sinod în sesiunea de vară a anului 1882¹⁸ și în favoarea căruia, la 27 august 1882, regele Carol I semna Decretul de aprobare a *Regulamentului*¹⁹.

Respectivul proiect cuprinde câteva principii după care să se poată traduce, diortosi și tipări cărțile de cult în limba română. Cele mai multe dintre aceste reguli sunt funcționale și astăzi: să se numească o comisie alcătuită din cei mai competenți cinci profesori, știutori de limbi clasice și de limbă română; comitetul să lucreze după un regulament precis (care cuprinde, printre altele: necesitatea traducerii cărții după original, acordarea unei atenții maxime traducerii termenilor tehnici²⁰,

catedralei, îndeosebi Sfânta Liturghie, să se țină în limba română. A se vedea o scrisoare a lui Vasile Mandinescu către episcopul Melchisedec (6 iunie 1878), în: Episcop Melchisedec ȘTEFĂNESCU, *Epistole...*, vol. I, pp. 578-580 și nota 687 de la p. 579, în care este citat Constantin C. DICULESCU, *Episcopul Melchisedec. Studiu asupra vieții și activității lui, cu un portret și cu excerpte din corespondență*, Tipografia Cărților Bisericești, București, 1908, pp. 70-71: „[...] Limba slavonă a fost înlocuită încetul cu încetul de cea română, pe măsură ce populația rusă era atrasă pe ne-simțite de frumusețea cultului român, executat într-adins cu mai multă pompă de episcop [...]”.

17. Textul a fost publicat într-o filadă, la Tipografia Cărților Bisericești, București, 1882, 22 pp.

18. ***, „Resumat de lucrările S-tului Sinod“, în: *Biserica Ortodoxă Română*, VI (1882), nr. 3, p. 59.

19. Textul a fost publicat în *Biserica Ortodoxă Română*, VI (1882), nr. 6, pp. 321-327.

20. Propune o serie de modificări / înlocuiri ale unor cuvinte arhaice, cele mai multe de sorginte slavă, cu unele care sunt și astăzi în circulație: „slavă” cu „mărire”, „norod” cu „popor”, „pravoslavnic” cu „dreptcredincios”, „blagoslovenie” cu „binecuvântare”, „pravoslavie” cu „ortodoxie”, „bogoslovie” cu „teologie”, „polunoșniță” cu „miezonoptică”. Nu este de acord cu „[...] termeni de acei fabricați de editorii cărților bisericești mai în urmă la Râmnicul Vâlcei, sub reposatul Episcopu Calinic [...]”, cum ar fi: „serare” în loc de „vecernie”, „asemănândă” în loc de „podobie”, „ascultătorul” în loc de „ipacoi” ș.a. Pentru cazul unor termeni grecești ca „idiomelă”, „prosomie”, „simfonie”, „stihologie”, „acrostih” ș.a. propune ca aceștia să se adopte chiar așa, în locul unora slavonești. Argumentarea este imbatabilă: „[...] Bunul simțu românesc

păstrarea frumuseții și acurateții limbii române bisericești²¹); să se traducă și tipărească în ordinea importanței volumului și dificultății textului, mai întâi *Ceaslovul*, apoi *Molitfelnicul*, *Liturghierul*, *Psaltirea*, *Evanghelia*, *Apostolul*, *Octoihul*, *Triodul*, *Penticostarul*, *Mineiele*, *Tipicul*, *Biblia*; orice ediție tipărită trebuie să apară cu binecuvântarea Sfântului Sinod; nu se acceptă ediții neoficiale sau traduceri personale; ortografia să respecte regulile Academiei Române.

Pentru realizarea proiectului său, Melchisedec a apelat la edițiile cărților de cult editate în Bisericile surori de limbă greacă sau slavă, pentru că acestea îi ofereau perspectiva completă, în cadrul Ortodoxiei, asupra textului imnografic – euhologic, dar și asupra elementelor de tipic și ritualistică, îndeosebi în ceea ce privește slujbele cu arhiepiscopul. Despre acest fapt am identificat în corespondența ierarhului două indicii, importante și lămuritoare: 1) a solicitat de la Constantinopol toate edițiile oficiale ale cărților de cult în limbă greacă, îndatorându-l pe Dimitrie Sturdza să i le cumpere și să i le trimită; 2) de la Sankt Petersburg, personal, a achiziționat toate cărțile de cult în limba slavonă:

„Preasfântă Părinte, [...] Socru-meu mi-a trimis o listă de cărți bisericești pe cari Preasfântia Voastră doriți să le procur aici în Constantinopol. Părintele Lazăr este însărcinat a vă înmâna cărțile întocmai după lista Preasfînției Voastre, pe care o alăturăz aici dimpreună cu socoteala. Edițiunile cărților sunt cele mai nouă și, după încredințarea ce am luat, cele mai bune [...]”²²;

„Cucoane Mitică, [...] Am primit, de asemenea, și cărțile bisericești întocmai după lista ce am fost dat cuconului Iancu în București. Vă mul-

cere ca aceste vorbe, care nu pot dobândi cetățenie în limba română, să se înlocuiască cu altele române, echivalente, și la nevoie chiar să li se prefere termenii originali grecești [...]” – Episcopul Melchisedec ȘTEFĂNESCU, *Proiect...*, art. 4, lit. g.

21. „[...] La exprimarea ideilor în românesc să se respecte principiul popularității limbii, atât de mult respectat de vechii traducători români [...]. Limba noastră astăzi este mult mai înaintată și mai bogată în forme și în expresii de câtă înaintă. Biserica de și eminent conservatoare, este totu-o dată și o mare școală pentru popor, unde el se cultivă și intelectualmente și moralicește, învață treptat și idei și expresii [...]” – Episcopul Melchisedec ȘTEFĂNESCU, *Proiect...*, art. 4, lit. f.

22. Scrisoare a lui Dimitrie Sturdza către episcopul Melchisedec (1/13 august 1869), în: Episcop Melchisedec ȘTEFĂNESCU, *Epistole...*, vol. I, p. 233.

țumesc din adâncul inimei [...] Când am fost la Petersburg, am procurat toate cărțile bisericești slavone [...]“²³.

Astfel, pe coordonata „traduceri / diortosiri cărți de cult“, episcopul Melchisedec traduce din limba rusă un *Molitfelnic*, numit de el *Evhologii*²⁴ (București, 1873), întocmește o *Cartea de Te-Deum* (București, 1879)²⁵, face prima traducere în limba română a *Acatistului Acoperământului Preasfintei Născătoare de Dumnezeu*²⁶ (București, 1887); de la el au rămas și alte două traduceri liturgice, în manuscris: o *Psaltire* și un *Liturghier*.

Lucrând la definitivarea unei prime forme a tipicului arhieresc al Liturghiei, pentru Biserica Ortodoxă din Principatele Române unite, într-una dintre scrisori cere să i se trimită la București

„Liturghia arhierească rusească [...] o broșură rusească tot despre hirotonia arhierească [...] Rânduiala Sfîntîrei Antimiselor [...] Rânduiala Sfîntîrii Mirului“²⁷.

Despre cât de bine erau întâmpinate proiectele sale de traducere și tipărire a cărților liturgice se vede din reacțiile de mulțumire pe care le primește, în scris, din partea unor ierarhi români ai vremii. Apariția *Molitvelnicului* din 1873 a fost receptată astfel:

„[...] Vă mulțumesc, Prea Sănțite, pentru cartea ce mi-ați trimis: *Evhologiu*. Am simțit o adevărată bucurie văzând încă o operă a Prea Sănției Voastre îmbogățind literatura bisericească. [...] Cartea *Evhologiu* o

23. Scrisoare a episcopului Melchisedec către Dimitrie Sturdza (9 august 1869), în: Episcop Melchisedec ȘTEFĂNESCU, *Epistole...*, vol. I, p. 234.

24. Titlul complet și datele de pe pagina de titlu sunt următoarele: *Evhologii sau rânduile de rugăciune la deosebite casuri din viața bisericească, publică și particulară a chrestinilor orthodoxi. Extrase din diferite cărți ale Bisericei Orthodoxe de Răsăritu și publicate în modul acesta spre usul preoților, de Episcopul Dunărei de Josu Melkisedek*, Tipografia Națională, Bukuresci, 1873.

25. Această carte este, de fapt, un extras din *Molitfelnicul* tipărit în 1873, cuprinzând slujbele de Te-Deum, preluate întocmai, la care adaugă și alte rânduile.

26. Titlul complet și datele de pe pagina de titlu sunt: *Acatistului Acoperământului Preasfintei Născătoare de Dumnezeu și Pururea Fecioarei Mariei. Tradus din slovenește duple ediția de Kiiev, din anul 1878, de episcopul Romanului Melchisedec*, Tipografia Academiei Române (Laboratorii Români), București, 1887.

27. Scrisoare a episcopului Melchisedec către Vasile Mandinescu (10 noiembrie 1868), în: Episcop Melchisedec ȘTEFĂNESCU, *Epistole...*, vol. I, p. 203.

am recomandat cu interesul ce merită, tuturor protoiereilor din eparhia Hușilor [...]”²⁸;

„[...] Sunt vreo câteva zile de când am trimis părintelui Ieronim 100 *Evchologii* spre a le împărți prin protoiereu, preoților din tot județul. Prețul este de 2 franci exemplarul [...]”²⁹;

„[...] Cu publicarea acestui op ați avut o idee fericită. Multe dintre ierurgiile conținute în el, împrăștiute în diferite cărți rituale, făceau imprimarea necesară. Nu putem decât să vă mulțumim în numele clerului, căruia vegherile Frăției Vostre îi îndeplinesc și această lipsă. [...] Dorind ca *Euhologiul* Frăției voastre să aibă o circulație mai întinsă, avem plăcerea a vă ruga să binevoiți a trimite câteva exemplare pe la unele din monasterile principale [...]”³⁰.

Un proiect al său, rămas nedeînțit, este subînțeles dintr-o scrisoare a mitropolitului Silvestru al Cernăuților, care amintește că episcopul Melchisedec avea în plan traducerea și tipărirea în limba română a *Euhologiului* Sfântului Mitropolit Petru Movilă al Kievului. Despre acest proiect, Mitropolitul Silvestru îi scrie apreciativ:

„[...] Aflu și eu că astă idee este din mai multe puncte de vedere eminentă și salutară, pentru aceia pun la dispozițiunea P.S. Voastre și concursul meu pe cât îmi va fi cu putință și-mi va ierta timpul. Eu am aice două exemplare de numitul *Eucologiu*, pe care le-am și început a le petrece cu toată atențiunea, deoarece este cunoscut că iezuiții în tipografia din Porasvū au făcut abuz de numele vestitului mitropolit Petru Movilă cu tipărirea *Eucologiului* său. După ce voi fi petrecut toată cartea, voi face însemnările mele critice și vi le voi comunica [...]”³¹.

Traducătorul și diortositorul se întâlnesc, în persoana lui Melchisedec, cu dăruitorul, care împărtășește unor ierarhi și intelectuali din lucrările sale teologice și din alte multe noutăți care îi parveneau. Din

28. Scrisoare a episcopului Iosif Gheorghian către episcopul Melchisedec (6 martie 1873), în: Episcop Melchisedec ȘTEFĂNESCU, *Epistole...*, vol. I, p. 398.

29. Scrisoare a episcopului Melchisedec către Vasile Mandinescu (9 martie 1873), în: Episcop Melchisedec ȘTEFĂNESCU, *Epistole...*, vol. I, p. 399.

30. Scrisoare a mitropolitului Calinic al Moldovei către episcopul Melchisedec (12 martie 1873), în: Episcop Melchisedec ȘTEFĂNESCU, *Epistole...*, vol. I, p. 400.

31. Scrisoare a mitropolitului Silvestru Moraru Andrievici către episcopul Melchisedec (5/17 noiembrie 1881), în: Episcop Melchisedec ȘTEFĂNESCU, *Epistole...*, vol. II, p. 108.

multe scrisori ale sale se vede această latură a sa, de dăruitor de carte, când oferă:

- episcopului Meletie al Hușilor, manualul de *Introducere în cursul științelor teologice*³²;
- bisericii din Gârcina Neamțului, satul natal, o *Carte de Heruvices*³³;
- mitropolitului Mihail al Serbiei, *Molitfelnicul* în limba română (1871)³⁴;
- Mănăstirii Văratice, manuale de *Tipic, Liturgică, Paraclisele Maicii Domnului* „pe psaltichie” și *Introducere în cursul științelor teologice*³⁵;
- Mănăstirii Neamț, manuale de *Liturgică, Tipic, Teologie Dogmatică, Omiletică, Introducere în cărțile „Vechiului și Noului Așezământ”, „Imnurile Dumnezeieștii Liturghii pe note”* și „*Rânduiala Cununii pe note*”³⁶;
- Mănăstirii Hurezi, câte două exemplare din *Idiomelar* (autor: Dimitrie Suceveanu), *Cântările Utreniei, Cântările Sfintei Liturghii, Gramatica psaltică, Anastasimatar și Irmologhion*³⁷;
- Mănăstirii Noul Neamț, noua ediție de *Evhologiu*, două exemplare din *Scurtă introducere în cursul științelor teologice*³⁸, *Acaftistul*

32. Scrisoare a protosinghelului Melchisedec adresată episcopului Meletie „al Hușului” (13 octombrie 1855) și răspunsul acestuia, în: Episcop Melchisedec ȘTEFĂNESCU, *Epistole...*, vol. I, pp. 42 și 45; se vedea și nota 79, de la p. 45.

33. Scrisoare a episcopului Melchisedec către Vasile Mandinescu (26 decembrie 1868), în: Episcop Melchisedec ȘTEFĂNESCU, *Epistole...*, vol. I, p. 210.

34. Scrisoare a episcopului Melchisedec către mitropolitul Mihail al Serbiei (ianuarie 1872), în: Episcop Melchisedec ȘTEFĂNESCU, *Epistole...*, vol. I, p. 308. În aceeași scrisoare, episcopul Melchisedec cere mitropolitului Mihail o „Istorie a Bisericii Ortodoxe Sârbe” sau o „Istorie a Serbiei”, de preferat în limba rusă sau în limba franceză.

35. Scrisoare a episcopului Melchisedec către maica Evghenia Negri, de la mănăstirea Văratec (29 septembrie 1872), în: Episcop Melchisedec ȘTEFĂNESCU, *Epistole...*, vol. I, p. 352.

36. Scrisoare a episcopului Melchisedec către starețul (Timotei al) mănăstirii Neamț (4 octombrie 1872), în: Episcop Melchisedec ȘTEFĂNESCU, *Epistole...*, vol. I, p. 359.

37. Scrisoare a stareței Mănăstirii Hurezu (monahia Filofteea) către episcopul Melchisedec (7 aprilie 1879), în: Episcop Melchisedec ȘTEFĂNESCU, *Epistole...*, vol. II, p. 13.

38. Scrisoare a duhovnicului Andronic (starețul Mănăstirii Noul Neamț) către episcopul Melchisedec (28 iunie 1881), în: Episcop Melchisedec ȘTEFĂNESCU, *Epistole...*, vol. II, p. 81.